

Anmeldelser

**Carl-Erik Brattemo
og Maria Holmberg:
Praktiske råd ved forandring afvikling
udvikling på arbejdspladsen**

København 1995, 108 sider, 125 kr.

Hans Reitzels Forlag A/S

Bogens titel »Praktiske råd ved forandring afvikling udvikling på arbejdspladsen« indeholder ikke den forventede adskillelse af ordene forandring, afvikling og udvikling ved hjælp af hhv. et komma og et »og«. Hensigten hermed er at tilkendegive, at de tre processer hører tæt sammen. Det er nemlig forfatterne opfattelse, at det, der er gyldigt i forbindelse med afvikling, også er det ved andre former for forandring.

Bogen, der er oversat fra svensk, henvender sig angiveligt til de mange, som involveres i planlægning af personaleudvikling i forbindelse med forandring eller afvikling, og som har brug for en overskuelig introduktionsbog til området. Dette formål opfyldes et stykke af vejen.

Introduktionen tager sit udgangspunkt i den kendskab, at forandringer er uundgåelige. Det gælder derfor om selv at styre dem ved at planlægge i god tid, ved at gøre formålet klart og ved at informere ofte og grundigt.

Med den procesorienterede tilgang, som forfatterne har, hører planlægning og information tæt sammen. Ordentlig information og dialog i forandringssituationen er derfor et grundlæggende budskab i bogen. Det er det ud fra en forståelse af, at forandringer har betydning for alle, der er omfattet af den. Det er derfor vigtigt at undersøge præcist, hvem der er omfattet og på hvilken måde, idet det er forudsætningen for at gøre de rigtige ting for den enkelte.

Forfatterne anbefaler projektarbejde som den naturlige arbejdsmåde ved forandringer. Tankegangen er, at det i projektet er lettest at håndtere foran-

dringen – både i forhold til organisationens behov og i forhold til den enkelte medarbejder. Det er dog samtidig forudsætningen, at projektet har tilstrækkelig prestige og de fornødne ressourcer.

Bogen indeholder et vigtigt kapitel om livsanskuelser. Dette emne er medtaget, fordi forfatterne med rette påpeger, at livsanskuelser er afgørende for udformningen af ethvert forandringsprojekt og for den pædagogik, der anvendes i projektet. De konkrete initiativer i projektet må i videst muligt omfang tilpasses den enkelte.

Det påpeges, at personaleudvikling spiller en vigtig rolle under en forandring, men at det skal være i en form, der både tilgodeser virksomheden og den enkeltes behov. Det understreges, at der kan være en række problemer i personaleudviklingsprocessen, herunder motivationen hos ledere og medarbejdere. Det er derfor nødvendigt at være i god tid og grundigt undersøge behovene.

Det anbefales at evaluere forandringsprojektet. Formålet hermed er at undersøge og synliggøre effekterne af projektet med henblik på at nyttiggøre erfaringerne i det videre arbejde. Det er i den forbindelse værd at være opmærksom på, at der ofte vil være andre effekter ved et projekt end de planlagte.

Det kan anbefales at læse bogen, hvis man som leder eller medarbejderrepræsentant står over for eller er i gang med et større forandringsprojekt. Det kan anbefales, fordi bogen på en kortfattet og god måde omtaler de menneskelige aspekter ved forandring og giver nogle idéer om, hvad der skal tages højde for. Meget tyder på, at den med fordel kunne være anvendt ved mange af de store forandringer, der inden for de senere år er sket både i den offentlige og i den private sektor.

Bogen kan imidlertid ikke stå alene. Den bliver fanget mellem sine bestræbelser på den ene side at være en konkret og praktisk anvendelig »koge-

bog» og på den side at antyde, at den er universelt anvendelig i en omstillingsproces. Derved bliver mange problemstillinger let forenklet og lidt overfladiske, og man sidder let med en overvejelse om, hvorvidt alle udsagnene nu er helt generaliserbare.

En anden, men knap så afgørende indvendig, er bogens fokusering på de social-psykologiske sider af en forandringsproces. Når dette problem ikke er så stort, skyldes det, at der er adskillige bøger på markedet, der behandler andre sider af en omstilling. Den her anmeldte bog rammer så at sige en niche.

Bent Thaarup,
projektmedarbejder ved
»Offentlig Sektor – Vilkår og Fremtid«,
ekstern lektor ved Statskundskab,
Københavns Universitet

**Carsten Strøby Jensen:
Arbejdsmarked og europæisk
integration. En sociologisk analyse af
den europæiske models etablering i EU,
København,**

Jurist- og Økonomforbundets Forlag,
1995, 428 sider, kr. 425,00.

Med regeringskonferencen i 1996 står EU over for nu en milepæl, der vil få vidtrækkende konsekvenser for den økonomiske og politiske udvikling i Europa. *Arbejdsmarked og europæisk integration* blev udgivet i foråret 1995 med direkte henvisning til denne konference, men er ellers i en revideret form planlagt til at skulle blive indleveret som afhandling ved Københavns Universitet. Bogen omhandler spørgsmålet om den fremtidige regulering af arbejdsmarkedet i EU gennem en analyse af den hidtidige udvikling i den politiske regulering og betingelserne for og tendenserne i retning af en øget politisk EU-regulering med eller uden korporative islæt eller en kollektiv aftalemæssig regulering.

Analysen falder i 2 dele, hvor der i den første gennemgås relationerne på arbejdsmarkedet i Europa (kapitel 2), en historisk gennemgang af den europæiske union og en gennemgang af politologi-

ske teorier om udviklingen af internationale relationer (kapitel 3), samt en redegørelse for og diskussion af udviklingen af den sociale dimension (kapitel 4). Anden del indeholder en nærmere analyse af 3 cases med metodeovervejelser (kapitel 5), nemlig direktivforslagene om atypisk arbejde og den politiske proces i forbindelse hermed (kapitel 6), et studie af processen i udviklingen af partsinstitutionerne på europæisk plan (først og fremmest ETUC og UNICE) (kapitel 7) og en analyse af den europæiske integrations konsekvenser for den danske model (kapitel 8). I konklusionen (kapitel 9) opsummeres analyserne, nogle teoretiske implikationer fremdrages og nogle fremtidige udviklingstendenser diskuteres.

På en måde svarer denne opdeling af bogen i 2 dele til den overordnede teoretiske ramme, som præsenteres i starten af bogen, nemlig skellen mellem struktur- og aktørniveau. Den første del er primært en strukturanalyse, medens casestudierne i bogens anden del er aktøranalyser. Denne opdeling kan selvsagt ikke fastholdes konsekvent og bliver det heller ikke, men der findes i bogen en belysning af, hvorledes 'mikrosociologiske' forhold (aktørniveauet) er afgørende for 'makrosociologiske' udviklingstendenser (strukturniveauet). Om dette lykkes på overbevisende måde, kan vel diskuteres, ligesom opfattelsen af forskellen og samspillet mellem strukturer (eller institutioner) og aktører kan problematiseres. Som forfatteren selv udtrykker det, skriver analysen 'sig ind i en sociologisk diskussion om betydningen af moderne sociale institutioners opståen og reproduktion' (p.190). Ved at fastholde intentionen om at belyse samspillet mellem struktur- og aktørniveau bliver resultatet frugtbart netop fordi en traditionel struktur-funktionsanalyse forkastes. I stedet anvendes en processuel 'stop and go' opfattelse af forholdet mellem institution og aktør, hvor institutionen ganske vist sætter nogle rammer for aktørerne, men hvor disse rammer hele tiden ændrer sig som følge af aktørernes handlinger. At vi her har at gøre med historien om hønen og ægget, viser sig blandt andet ved analysen af tilblivelsen af 31. oktoberaftalen 1991 mellem ETUC, UNICE og CEEP, hvor forfatteren konkluderer, at 'de makrosociologiske implikationer af aftalen har været grundlæggende betinget af specifikke forhandlinger og interaktionsformer mellem aktørerne. De makrosociologiske udviklingsperspektiver har været baseret på

relationer, der i en traditionel sociologisk ramme kan betegnes som mikrosociologiske.' Denne konklusion kan der ikke indvendes noget imod, men man kunne lige så godt argumentere for det modsatte! Det afhænger af øjnene, der ser, og i særdeleshed hvad de ser på. Er det institutionernes egen dynamik i en tid, hvor alt bevæger sig i retning af øget europæisk integration, der til slut tvinger UNICE til at bøje sig og markere, at man er med på vognen, eller er det enkelte aktører – i dette tilfælde inden for UNICE – der klart overskrider de traditionelle normer inden for organisationen?

I en så omfattende og kompliceret analyse kan der naturligvis peges på andre teoretiske og begrebmæssige uklarheder eller svagheder. F.eks. skelnes der ikke tilstrækkeligt skarpt mellem politisk regulering og kollektiv, aftalemæssig regulering af arbejdsmarkedet. Dette viser sig bl.a. ved anvendelse af begrebet »IR-regulering«: Er IR-regulering a) den regulering, der er resultatet af et IR-system – altså en regulering af arbejdsmarkedet – eller er IR-regulering b) en regulering af forholdet mellem parterne på arbejdsmarkedet, c) en regulering, hvor parterne er inddraget, eller d) en regulering hvor kun parterne er aktører? Teoretisk kan man med udgangspunkt i bl.a. Dunlops systemteori fastlægge fagforeninger, arbejdsgiverorganisationer og staten som aktører i et IR-systems regulering, som det gøres i bogen (pp.28 ff), men hævder man videre, at »Spørgsmålet om IR-regulering er først reelt kommet på dagsordenen med inddragelse af arbejdsmarkedets parter siden midten af 1980'erne« (p.252), må IR-regulering betyde en regulering, hvor parterne er inddraget, men dermed udelukkes vel regulering af arbejdsmarkedet, hvor parterne ikke er med? Dette er måske netop en pointe i bogen, og i hvert fald relaterer den sig til det gennemgående spørgsmål om, hvorledes reguleringen af arbejdsmarkedet har udviklet sig og vil komme til at tage sig ud i fremtiden.

Og her, på den substantielle side af bogen, er der mange fine analyser at hente. Diskussionen af neofunktionalismen og teorierne om mellemstatsligt samarbejde er meget veldisponeret med fine pointer om kontraintegrative logikker, det mellemstatslige samarbejde som et ikke-nulsumsspil og EU-institutionernes egeninteresse i en styrkelse af integrationen, eller som det hedder i bogen så 'drives integrationen på det arbejdsmarkedspoliti-

ske område ikke alene af nationale aktørers villighed eller manglende villighed til at afgive kompetence til et overnationalt IR-system. Selv om medlemsstaterne og de nationale fag- og arbejdsgiverorganisationer kun måtte have en begrænset funktionel interesse i at europæisere netop reguleringen af de industrielle relationer, konfronteres disse aktører med EU-samarbejdets institutionelle logikker.' (p.127) Revitaliseringen af det indre marked i midten af 1980'erne blev også startsignalet til udviklingen af den sociale dimension, fordi dereguleringstilhængerne og de liberalistiske kræfter nu havde fået deres, og lønmodtagerne og de socialistiske kræfter nu skulle tilgodeses med begrænsning af den sociale dumpning og etablering af overationale magtressourcer over for europæiske kapitalgrupper. Hermed var vejen også banet for en øget integration af parterne på arbejdsmarkedet gennem udviklingen af den sociale dialog, og til trods for at UNICE var meget modvillig, lykkedes det at få trukket hestene til vands. Om de så kommer til at drikke sammen, er vel endnu et åbent spørgsmål.

Denne proces om integrationen af parterne på arbejdsmarkedet som beslutningstagere i det komplicerede samspil mellem de politiske EU-institutioner er forbilledligt beskrevet og analyseret i bogen. Den politiske og institutionelle udvikling bliver her på meget frugtbar vis vævet sammen med de enkelte aktørers muligheder og adfærd. Man kan indvende, at casen om atypisk arbejde jo netop kun er en enkelt case og derfor ikke kan vise så meget om nogle generelle handlemønstre. Ved at tage flere direktivforslag op og følge deres vej i beslutningsprocessen kunne der dannes et bredere grundlag for at vurdere de politiske processer. Casen kan vel ikke påstås at være typisk. Men en inddragelse af flere direktivforslag ville medføre, at analysen måtte holdes på et mere generelt plan, hvilket ville resultere i et tab af væsentlige pointer. Ved analysen af udviklingen af partsinstitutionen i EU, altså af fagforeningernes og arbejdsgiverorganisationernes rolle og placering i reguleringen af arbejdsmarkedet, kan man også indvende, som ovenfor antydnet, at der lægges for megen vægt på 31. oktoberaftalen. Hvor meget betyder den egentlig for specielt UNICE's inddragelse i den videre politiske proces i EU? Som det nøje analyseres i bogen, er den accepteret på et meget tyndt grundlag. Videre kan man vel også vende sagen om og

påstå, at både lønmodtagerorganisationer og arbejdsgiverorganisationer på EU-niveau er kolosser på lerfodder, hvilket i hvert fald kan ses nedefra! Så hvad de i øvrigt foretager sig, har ikke den helt store betydning undtagen i et top-down perspektiv.

Det centrale tema i bogen hænger sammen med denne etablering af en legitimerende (og naturligvis også fungerende) politisk beslutnings- og implementeringsproces på det arbejdsmarkedspolitisk område i EU. Et særligt spørgsmål, som tages op med den sidste case om den danske IR-model og europæisk IR-regulering, drejer sig om, hvorledes EU-niveauet påvirker eller kommer til at påvirke de enkelte lande. Når Danmark tages som case, kan det vel bedst begrundes med, at forfatteren har en interesse heri, og ikke som det anføres, at Danmark er specielt interessant, fordi den danske IR-model adskiller sig meget fra de øvrige landes. Analysen af baggrunden for Danmarks integration i EU specielt med Maastricht-traktaten er meget fin – selvom man ikke nødvendigvis er enig i alle vurderingerne. Den måde, partierne og parterne på arbejdsmarkedet indgår i et kompliceret mønster af interessevaretagelse og hensyn, hvorved resultatet bliver en samlet accept, er der grundigt redegjort for. Specielt de borgerlige partiers og arbejdsgiverforeningens overvejelser og taktiske adfærd.

Af væsentlig interesse i Danmark er de 2 opstillede spørgsmål: 1. vil EU-reguleringen forbedre eller forværre lønmodtagernes forhold i Danmark og 2. vil der komme grundlæggende ændringer i IR-systemet i Danmark som følge af EU-reguleringer? Bogens svar på det første spørgsmål er et nej - i hvert fald hvis man lægger plusser og minusser sammen. Måske glemmes der her nogle elementer blandt de allerede gennemførte EU-reguleringer (f.eks. varslingslovgivningen), men usikkerhederne i vurderingen af fremtidige udviklinger må siges at være store. Det andet spørgsmål besvares med et mere klart ja. For det første vil vi få et mere individuelt orienteret reguleringssystem i modsætning til vores kollektive, og for det andet vil vi se flere politiske reguleringer, fordi vores overenskomssystem ikke dækker hele arbejdsmarkedet, og fordi implementeringen af direktiver gennem kollektive aftaler indtil videre er problematisk. Specielt vedrørende det sidste kunne det have været relevant med en nærmere diskussion af konsekvenserne af den decentralisering, der finder sted inden

for overenskomstindgåelserne i Danmark. Med DA og LO på sidelinien er det meget vanskeligt at forestille sig blot nogenlunde ensartede implementeringer af direktiver på de forskellige overenskomstområder. Dette vil selvsagt føre til flere lovindgreb på arbejdsmarkedet og underminere den traditionelle, voluntaristiske 'danske model'.

Bogen er vel noget af det bedste, der er skrevet herhjemme om dette meget komplicerede emne. Som sådan er den yderst velkommen og bør læses af alle, der er interesserede i dette område – specielt fra universitets- og forskningsverdenen. Om den kommer til at betyde så meget som debatbog, er vel tvivlsomt. Dertil er den først og fremmest for omfattende, og vel også med sit teoretiske og metodiske indhold for utilgængelig, selvom den er yderst velskrevet og veldisponeret.

Jens Lind
Lektor
Aalborg Universitet

Lise Togeby:
Fra tilskuere til deltagere
Den kollektive politiske mobilisering
af kvinder i Danmark i 1970'erne
og 1980'erne

Århus: Forlaget Politica, 1994. 64 sider, 65 kr.

Lise Togeby har med denne lille bog givet et interessant og opløftende bidrag til historien om kvinder og politik. Bogen er en analyse af de ændringer i danske kvinders politiske deltagelse og politiske holdninger, der er sket i 70'erne og 80'erne.

Bogen er opløftende, fordi den viser, at kvinderne fra at være politisk marginaliserede i 1960'erne er blevet ligeberettigede, omend ikke ligestillede, deltagere i det politiske liv i 1990'erne. Den viser, at denne udvikling er et resultat af en feministisk politisk mobilisering med udspring i en lille gruppe veluddannede kvinders politiske aktiviteter i 1970'erne, som i 1980'erne har bredt sig til andre grupper af kvinder. Selv om denne mobilisering nu er taget af, er der ikke tale om et tilbageslag. Tværtimod har mobiliseringen haft den langsigtede konsekvens, at kvinder er blevet integreret i det politiske liv. Denne integration viser sig både i en sti-

gende deltagelse i den politiske elite, i dagligdags politiske aktiviteter, i en øget politisk tolerance blandt kvinder og i at sociale og familiemæssige faktorer som uddannelse, civilstand og børn har fået samme betydning for mænds som for kvinders politiske deltagelse.

Bogen er interessant, fordi den viser, at ligelig politisk deltagelse ikke betyder, at kvinders og mænds politiske holdninger og handlingsformer er de samme: »En større lighed mellem kønnene har manifesteret sig i en større forskellighed mellem kønnene«, som Lise Togeby udtrykker det (s.10). En af bogens konklusioner er, at kvinders politiske integration ikke har betydet, at kvinder er blevet som mænd – tværtimod er forskellen mellem mænds og kvinders interesser blevet mere synlige. Forskellen mellem mænd og kvinder gælder både aktivitetsform og politiske holdninger. Unge kvinders politiske aktivitet lå i slutningen af 1970'erne, i højere grad end unge mænds, i græsrodsarbejde og fagligt arbejde frem for i de politiske partier. Et årti senere er denne modvilje mod de politiske partier ved at forsvinde, og de politisk interesserede unge kvinder er lige så aktive i partierne som de politisk interesserede unge mænd. Samtidig fremgår det, at de politisk interesserede kvinder deltager i græsrodsaktiviteter, enkeltsager og fagligt arbejde i højere grad end mænd (tabel 14). Også med hensyn til politiske holdninger er der forskel. Kvinder er rykket til venstre sammenlignet med mænd. Fra at have ligget lidt til højre for mændene i 1971, ligger kvinderne i 1988 på alle de inddragede faktorer til venstre for mændene – og afstanden mellem de to køn er øget i de yngste aldersgrupper. At kvinder således generelt ligger til venstre for mænd, vises i bogens komparative afsnit at være et særligt dansk fænomen. Når »the gender gap«, som denne forskel kaldes, optræder i andre europæiske lande og i USA, omfatter den kun reproduktive politiske spørgsmål.

Forklaringen på dette spørgsmål knytter an til den generelle analyse, hvor den væsentligste strukturelle forklaringsfaktor er kvindernes høje erhvervsfrekvens, som sammen med velfærdsstatens forøgelse af kvinders resourcer og en gunstig politisk situation, der var åben for nye politiske krav og aktører, har skabt betingelserne for et skift fra en samfundstype, baseret på mænds og kvinders adskilte verdener til en, hvor mænd og kvinder i stor

udstrækning deles om arbejdslivet og familielivet. Det er et skift, der har omformet kvindekulturen og medført et feministisk holdningskred blandt både kvinder og mænd. Men i Lise Togeby's analyse er disse strukturelle betingelser nok nødvendige, men ikke tilstrækkelige forudsætninger for de omfattende socio-kulturelle ændringer, der finder sted i perioden, og hun fremhæver den politiske aktørs betydning i denne ændringsprocess. Det var kvinder, der handlede på baggrund af fælles feministiske holdninger, og aktiviteterne kanaliseredes gennem tætte sociale netværk. Denne kollektive politiske mobilisering indgår sammen med de strukturelle faktorer i forklaringen på kvinders integration i det politiske liv og ses som et afgørende element i Lise Togeby's bud på en generel teori om kvinders integrering i det politiske liv i højtindustrialiserede samfund.

Denne lille bog forsøger at gøre komplicerede sammenhænge og vidtfavnende spørgsmål let tilgængelige og forståelige, og det lykkes langt hen ad vejen. Den er klart og enkelt skrevet og hurtigt læst og burde derfor nå bredt ud. Når man alligevel kan have sine tvivl, hænger det sammen med, at den udgør en del af et større antal arbejder i en disputats, som præger den på flere måder. For det første bærer tabellerne præg af at være hentet uformidlet ind fra lang mere kompliseret genre – den videnskabelige artikel. De er i forhold til bogens stil unødigt svært tilgængelige, er ofte forsynet med upræcise tabelhoveder og mangler forklaringer. Heldigvis betyder det ikke noget for forståelsen, da teksten let og fyldestgørende gøre rede for indholdet, men det vanskeliggør læserens mulighed for at gå i dialog med forfatterens fortolkning, og det er frustrerende.

For det andet defineres bogens centrale begreber ikke. I løbet af læsningen bliver man f.eks. klar over, at feministiske holdninger her står for en ligelig kønsarbejdsdeling i familien og i nogen grad på arbejdsmarkedet, alligevel ville det have været rart at være blevet præsenteret for baggrunden for valget af denne operationalisering, som formentlig først og fremmest er begrundet i det anvendte empiriske materiale. Den giver god mening i sammenhængen og viser sig analytisk frugbar, men den repræsenterer en begrænset forståelse af feminisme, og det kunne have været spændende at få forfatterens overvejelser over, hvad man vin-

der, og hvad man går glip af, ved at bruge den forståelse i den foreliggende diskussion. Politisk tolerance og kulturbegrebet forbliver uklare størrelser, men der henvises i teksten flittigt til disputatens øvrige arbejder, så den interesserede læser har mulighed for at gå videre.

Disse kritiske bemærkninger skal ikke sløre, at det er en spændende og informationsmættet lille bog,

som giver appetit på emnet og pirrer nysgerrigheden, ikke mindst i forhold til det spørgsmål, som Lise Togeby selv rejser i sin konklusion: hvad betyder dette for indholdet af de politiske beslutninger, og hvad betyder det for kvinders indflydelse i samfundet?

Lis Højgaard, Lektor
Institut for Statskundskab
Københavns Universitet